

Evrensel Doğrular: İnsan Hakları ve Batılılaştırma Yanılgısı¹

Amartya Sen

İktisat ve Felsefe Profesörü | Harvard Üniversitesi

Liberal Düşünce, Cilt 14, Sayı 55, Yaz 2009 S: 149-153

Çeviren: Özlem Çağlar Yılmaz

Öğrencilerim zor bir mesele olan Batı harici toplumlarda insan haklarının durumuna nasıl yaklaşılması gerektiğiyle pek ilgililer, ancak bu konuda bir o kadar da farklı görüşleri var. Şu soru sıklıkla sorulur: Batılı olmayan toplumlar “Batılı özgürlük değerlerini” sahiplenmeye teşvik edilmeli veya zorlanmalı mı? Bu kültürel emperyalizm olmaz mı? İnsan hakları nosyonu insanlığın ortaklığı fikri üzerine inşa edilmiştir. Bu haklar herhangi bir ülke vatandaşlığından veya bir millete aidiyetten kaynaklanmaz, her insanın ancak insan olmaktan dolayı sahip olduğu haklardır. Evrensel insan hakları kavramı bu bakımdan birleştirici bir fikirdir. Buna rağmen insan hakları konusu, özellikle Batılı olmayan toplumlarda insan haklarına itibar edilmesi meselesi siyasî ve ahlâkî tartışmaların mücadele alanı haline gelmiştir. Bu neden böyle oldu?

Kültürlerin Çatışması mı?

Bu durum, bazen, “medeniyetler çatışması” veya “kültürler arası savaş” adı verilen teoriye atıfla, dünyayı böldüğü iddia edilen kültürel farklılıklarla açıklanır. Pek çok Asya ülkesinde hiç itibar edilmeyen siyasî özgürlüklerin dayanağı olan insan haklarını Batılı ülkeler tanımaktadır. Birçok insan bu noktada ayrışmaktadır. Günümüz dünyasında bu tür bölgesel ve kültürel genellemelerle düşünmenin cazibesi çok kuvvetli.

¹ “Universal Truths: Human Rights and the Westernizing Illusion”, *Harvard International Review*, Vol. 20, no: 3 (Yaz, 1998), ss. 40-43.

Gerçekten bu konuda dünya çapında gelenekler ve kültürler bakımından böylesine katı farklılıklar var mıdır? Elbette şu doğru; muhtelif Asyalı devlet temsilcileri evrensel insan hakları ihtiyacı telkinlerine Batılı değerlere ters olan “Asyalı değerler” adına itiraz etmiştir. Sözde Asya değerleri sisteminde, mesela Konfüçyüsçü sistemde, düzen ve disipline büyük vurgu yapılırken haklara ve özgürlüklere daha az yer verildiğini iddia ederler.

Birçok Asyalı, evrensel insan hakları anlayışının kabulü çağrısının Batılı değerlerin diğer kültürlerle empoze edilmesinin bir parçası olduğunu öne sürerek tartışmaya devam eder. Mesela disiplini ve düzeni daha çok vurgulamasından dolayı Asya toplumunda basına sansürün daha kabul edilebilir olduğu ileri sürülmektedir. Bu görüş 1993 Viyana İnsan Hakları Konferansı’nda Asyalı birkaç devlet sözcüsü tarafından hararetle dile getirildi. O konferansta bazı olumlu şeyler de oldu: İktisadî mahrumiyetleri gidermek gerektiğinin umumiyetle kabulü ve bu alanda sosyal sorumluluğun kısmen tanınması gibi... Ancak sivil ve siyasî haklar konusunda konferans katılımcıları bölgesel olarak tam ortadan ikiye ayrıldı. Temel siyasî ve sivil hakların tanınmasını reddeden muhtelif Asya hükümetleri tüm grubu böldü. Temel argümanları “Asyalı değerler” retoriği ve onların Batılı önceliklerden farklılığıydı.

İnsan haklarının münhasıran “Batılı” şeklinde sınıflandırılmasının bir müsebbibi bunu bahane eden Asyalı konuşmacılarsa diğer müsebbibi de bunu böyle kabul eden Batı’nın kendisidir. Avrupa’da ve Amerika Birleşik Devletleri’nde, böyle dile getirilmese de, insan haklarına antik çağlardan beri sadece Batı’da değer verildiğini varsayma yönünde bir eğilim var. Şöyle ki, Batı medeniyetinin iddia edilen bu özgün özelliğinin başka herhangi bir yere yabancı olduğu varsayılır. İnsan haklarının kökeni hakkındaki Batı kaynaklı teoriler, kasten olmasa da, bölgesel ve kültürel özellikleri vurgulayarak Batılı olmayan toplumlarda insan haklarının evrenselliği meselesine itirazları pekiştirmektedir. Kişisel özgürlüğe ve sivil haklara değer vermenin münhasıran Batı medeniyetinin bir katkısı olduğunu iddia eden Batılılar diğer ülkelerden yükselen insan hakları eleştirilerinin eline koz vermektedir. Batılı olmayan toplumlarda iddia edildiği gibi “yabancı” bir fikrin savunuculuğunu yapmak Batı’nın kültürel emperyalizmi gibi görünebilir.

Gelenek Olarak Modernite

Özgürlük ve haklar meselesinde Batılı ve Batılı olmayan medeniyetlerin durumu şeklindeki büyük kültürel dikotomi ne derece doğru? Ben böylesi büyük bir dikotominin çok az bir anlamı ve önemi olduğuna inanıyorum. Ne Asyalı devlet adamlarının “Asyalı değerlerin” özel olduğu iddiaları ne de Avrupa ve Amerikalıların “Batılı değerlerin” eşsizliği iddiaları tarihî bir analizin ve ciddi bir araştırmanın elinden kurtulabilir.

Batı medeniyetini bireysel özgürlüğün ve siyasî demokrasinin tabii hayat alanı olarak görmek bugünün durum tespiti bilgisiyle geçmiş hakkında tahmin yürüt-

mekten kaynaklanmaktadır. Avrupa Aydınlanmasının ve 18. Yüzyıl'dan itibaren yakın geçmişte yaşanan gelişmelerin daha yaygın hale getirdiği değerler, genellikle keyfi olarak, binlerce yıllık, antik Batı mirasının bir parçası olarak görülmektedir. Genel anlamıyla her insanın hakkı olan evrensel insan hakları kavramı gerçekte nispeten yeni bir fikirdir, bu haliyle bu kavrama ne antik Batı'da ne de başka antik medeniyetlerde rastlanır.

Buna karşılık, çok uzun zamandır savunulan başka fikirler vardır, hoşgörü veya bireysel özgürlüğün önemi gibi. Mesela Aristo'nun özgürlük ve insanlığın gelişimi üzerine yazıları günümüzün insan hakları teorilerine iyi bir dayanak malzemesi teşkil etmektedir. Diğer taraftan özgürlük yerine disiplin ve düzeni tercih eden başka Batılı filozoflar da (Platon ve St. Augustine gibi) Konfüçyüs'ün önceliklerinden geride kalmamaktadır. Ayrıca, özgürlüğün değerini vurgulayan Batılılar bile meselelerini tüm insanlığın bir mücadelesi olarak görmemiştir. Aristo'nun iddialarında kadınları ve köleleri hariç tutması bu evrensel olmama haline bir örnektir. Batı medeniyetinde bireysel özgürlük müdafaası mevcuttur ama bu sınırlı ve tesadüfidir.

Konfüçyüs ve Diğerleri

Batılı olmayan geleneklerde, özellikle Asya'da bireysel özgürlük lehine benzer metinler var mı? Şüphesiz evet, var. Konfüçyüs Asya'daki hatta Çin'deki tek filozof değil. Asya'nın fikir geleneklerinde çok çeşitlilik var, pek çok yazar özgürlüğün ve hoşgörünün önemini vurgulamış ve bir kısmı da her insanın hakkı olduğu şeklinde ifade etmiştir. Güney Asya'da başlayıp gelişen, oradan Güneydoğu Asya'ya Çin, Japonya, Kore ve Tayland'ı içine alacak şekilde Doğu Asya'ya yayılan Budizm'de özgürlük lisanı çok önemlidir. Bu bakımdan, Budist felsefenin özgürlüğü bir hayat hali olarak vurgulamakla beraber ona siyasî bir içerik de verdiğini anlamak önemlidir. Sadece bir örnek vermek gerekirse, milattan önce 3. Yüzyıl'da Hint İmparatoru Ashoka'nın hem devlet politikasının bir parçası olarak hem de farklı insanların birbirleriyle ilişkisine atfen hoşgörü ve bireysel özgürlük lehine pek çok siyasî kitabesi bulunmaktadır. Ashoka hoşgörünün alanının istisnasız herkesi kapsaması gerektiğini iddia etmektedir.

Konfüçyüs için de katıksız bir otoriteriyen portresi ikna edicilikten epey uzaktır. Konfüçyüs düzene inanır, fakat devlete kör bir sadakati de tavsiye etmez. Zilu prense nasıl hizmete etmek gerektiğini sorduğunda Konfüçyüs "Onu rahatsız etse bile ona doğruyu söyle" der ki bu, bugün Singapur'da veya Beijing'de bazı zorluklara sebep olabilecek bir siyasî tavsiyedir. Elbette Konfüçyüs bir pratik adamı, kendini boş yere tehlikeye atarak yerleşik düzene karşı gelinmesini tavsiye etmez. Pratik olarak tedbirli ve planlı olmak gerektiğini vurgular, diğer taraftan muhalefetin önemi üzerinde ısrarla durur.

Esas olan, Batılı ve Batılı olmayan geleneklerin her ikisinin de kendi içlerinde mütahiş bir çeşitliliği barındırmasıdır. Hem Asya'da hem de Batı'da bir kısmı düzen ve di-

siplini vurgularken diğerleri de özgürlüğe ve hoşgörüyü yoğunlaşır. Her insanın sahip olması gereken bir hak olarak insan hakları fikrinin, sınırsız evrensel bir anlam ile çok açık ve net bir yapı kazanması gerçekte çok yeni bir gelişmedir, bu haliyle ne Batı'da ne de başka bir yerde eski bir fikir değildir. Ancak gerek eski Batı geleneklerinde gerekse Batılı olmayan toplumların kültürlerinde sınırlı ölçüde özgürlük ve hoşgörü savunusu ile kamusal denetime karşı genel argümanlar bulmak mümkündür.

İslam ve Hoşgörü

İslamî gelenek hakkında sık sık spesifik sorular gelir. İslam medeniyeti, özellikle Orta Doğu'daki yakın dönem siyasî savaşlardan dolayı, bireysel özgürlüğe karşı tamamen hoşgörüsüz ve düşman olduğu şeklinde tasvir edilmektedir. Bir geleneğin kendi içinde farklılığı ve çeşitliliği barındırması İslam için de geçerlidir. Türk imparatorları genellikle Avrupalı çağdaşlarına nispetle daha hoşgörülüydüler. Hindistan'daki Moğol imparatorlarının (Babür), bir istisna hariç, son derece hoşgörülü olması bir yana, farklılıkları hoşgörünün teorisi üzerine çalışanlar bile olmuştur. 16. Yüzyıl Hindistan'ının büyük Babür İmparatoru Ekber Şah'ın müsamaha üzerine söyledikleri siyasî nutukların klasikleri arasında sayılabilir. Batılı siyasî tarihçiler kendi entellektüel tarihleriyle ilgilendikleri kadar Doğu düşüncesiyle ilgilenseydi, bu Batı'da çok dikkat çekerdik. Kıyaslamak gerekirse, Ekber Şah'ın tüm dinî grupları korumayı ve müsamahayı devlet politikası olarak öngördüğü sistem Avrupa için hâlâ tazeliğini korumaktadır.

12. Yüzyıl'da yaşamış Yahudi düşünür İbn Meymun, hoşgörüsüz Avrupa'nın Yahudilere zulmünden kaçmak zorunda kalıp Sultan Salahaddin'in himayesindeki hoşgörülü Kahire'ye sığınmıştır. 11. Yüzyılın başlarında Hintçe matematik tezlerini Arapçaya çeviren, İran üzerine ilk genel kitabı yazan İranlı matematikçi El Birunî dünyanın ilk antropoloji teorisyenlerindedir. El Birunî "tüm milletlerin diğer milletlere karşı çoğunlukla hissettiği yabancılara değer vermeme ..." fikrine karşı çıkmıştır. Hayatının büyük bir kısmını yaşadığı 11. Yüzyıl dünyasında karşılıklı anlayışın ve hoşgörünün gelişmesine adanmıştır.

Otorite ve Muhalefet

Modern dünyada farklı kültürler arası çeşitliliği tanımak son derece önemlidir, zira sürekli "Batı medeniyeti", "Asya değerleri", "Afrika kültürü" vesaire gibi fazlasıyla basitleştirilmiş genelleştirmelere maruz kalmaktayız. Bu temelsiz tarih ve medeniyet okumaları sadece entellektüel bakımdan sığ, yüzeysel değil aynı zamanda yaşadığımız dünyanın bölücülüğüne ve ayrıştırıcılığına da katkıda bulunmaktadır. Kabalık şiddete yol açar.

Gerçek şu ki her kültürün insanı birbirleriyle ihtilâfi sever ve sık sık ihtilafa düşerler. Çocukluğumda 19. Yüzyıl Kalkütası'nın meşhur bir Bengal şiiriyle na-

sıl eğlendiğimi hatırlarım. Şair ölümün dehşetini ve ölümlü olmanın acısını tasvir etmektedir. “Sadece düşün” der ve şiir şöyle devam eder: “Öldüğün gün ne fena olacak / Diğerleri konuşmaya devam edecek / Ve sen cevap veremeyeceksin” Bu görüşe göre ölümün en acı veren yanı tartışma kabiliyetinin yokluğudur. Bu da farklılıklarımıza, görüş ayrılıklarımıza ve başkalarıyla tartışmamıza ne kadar önem verdiğimizi gösterir.

Muhalefet, genellikle kendilerinin güvenliği pahasına her toplumda mevcuttur. Batı'daki Batılı olmayan toplumlar üzerine yapılan tartışmalar vali, bakan, askerî yönetici, dinî lider gibi otoritelere fazla itibar etmektedir. Bu “otoriteye itibar”ın sebebi, uluslararası toplantılarda genellikle hükümet görevlileri ve sözcüleri tarafından temsil edilen Batılı ülkelerin diğer ülkelerdeki “mevkidaşlarının” görüşlerini anlamaya çalışmasıdır.

Asya değerlerinin tamamıyla otoriteryen olduğu görüşü hemen hemen sadece iktidardakilerin ve onların yandaşlarının sözcülerinden kaynaklanmaktadır. Oysa, dışişleri bakanları veya hükümet görevlileri veya dinî liderler mahallî kültür ve değerleri yorumlama tekeline sahip değildir. Her tarafın muhalif görüşlerini dinlemek gerekir.

Ulusal ve Kültürel Çeşitlilik

Sonuç olarak, antik bir Batı mirası olarak görülen sözde “Batılı özgürlük değerleri” ne münhasıran antik bir değerdir ne de antik anlamıyla sadece Batılıdır. Bu değerlerin pek çoğu mevcut kavramsal halini son birkaç yüzyıl içerisinde almıştır. Birtakım muhtemel unsurları eski Batı geleneklerinde bulmak mümkünken bazı başka muhtemel unsurlar da Batılı olmayan geleneklerde mevcuttur. Hoşgörü üzerine belli bir konuda Plato ve Konfüçyüs bir türlü aynı tarafta olabilirler, Aristo ile Aşoka da başka bir tarafta yer almaktadır.

Sadece uluslar ve kültürler arası çeşitliliğin kabulü gerekmiyor, aynı zamanda her ulusun ve kültürün kendi içinde de çeşitliliğin olduğu kabul edilmelidir. Uluslararası çeşitliliği, kültürel ayrılıkları ve sözde “Batı medeniyeti” ile “Asya değerleri” veya “Afrika kültürü” vs arasındaki farkları kaydetme kaygısıyla her ülkenin ve kültürün kendi içindeki heterojenlik dramatik olarak gözardı edilmektedir. “Ulus” ve “kültür” kavramları entelektüel ve siyasî farklılıkları anlamak ve incelemek için uygun birimler değildir. Kesin yargıların ve şüphelerin ayrılma çizgileri uluslararası sınırlar boyundan geçmez, bu çizgiler çok farklı noktalarda çapraz geçerler. Her kültür için çoğunlukla homojen bir anlamda kullanılan “kültürler” retoriği bizi siyasî olarak şaşırttığı kadar entelektüel olarak da şaşırtmaktadır.